

Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshası'nda Yer Alan İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme

Elif ÖZKAN^{1*}

'Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,

Yeni Türk Dili Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Öğrencisi

Araştırma Görevlisi, Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,

**elif86boyraz@hotmail.com*

Özet: Geçmişten günümüze değin Türkçede sıklıkla kullanılan ikilemeler hemen her dönemde ve yazılı kaynakta karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar anlamları aynı, yakın veya zıt olan ya da çeşitli ses benzerlikleri bulunan kelimelerin yan yana tekrarlanması ile oluşurlar. Anlatıma güç ve zenginlik katan ikilemeler aynı zamanda bir ahenk unsurudur. Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshası'nda da hem cümle hem de kelime grubu düzeyinde ikilemeler yer almaktadır. Bu nedenle eserin dili oldukça güçlü ve akıcıdır.

Bu çalışmamızda ikilemeler hakkında bilgiler verdikten sonra Dede Korkut'ta geçen ikilemeleri tespit etmeye çalıştık. Öncelikle ikilemelerin dildeki yerini ve önemini dile getirdik. Daha sonra araştırmacıların yaptığı tanım, sınıflama ve açıklamalardan bahsettik. Yaptığımız incelemelerin sonunda ortaya çıkan tartışmalı noktaları ortaya koymaya çalıştık. En sonunda bu kitabın Vatikan Nüshası'nda geçen ikilemeleri belli kurallar çerçevesinde ve bir takım alt başlıklar altında ele alarak türlü yönleriyle değerlendirdik.

Anahtar sözcükler: Türk dili, ikilemeler, Dede Korkut.

An Evaluation about Hendiadyoins in the Vatican Copy of the Book of Dede Korkut

Abstract: Hendiadyoins frequently used in Turkish throughout the history have appeared in almost every era and every written publication. These structures are formed

by repeating words that have the same, close, or the opposite meaning. Hendiadyoins which add power and fluency to the narration are also an element of harmony. In the Vatican Copy of the book of Dede Korkut, we can come across to the hendiadyoins in both sentence level and word level. That is why the language of the book is very powerful and fluent.

We have tried to detect the hendiadyoins in Dede Korkut after we have given brief information about them. Firstly, we have shown the place and importance of them in a language. Then, we have talked about introductions, classifications and explanations that researchers made. We have tried to put forward the controversial points that have come out after our investigations. Lastly, we have handled and evaluated the hendiadyoins in the Vatican Copy of this book according to certain rules, and under some subtitles.

Key words: Turkish language, hendiadyoins, book of Dede Korkut.

1. Giriş

Her dilin kendine özgü bir yapısı vardır. Bir dil konuşulurken ya da yazılırken bu yapı etrafında ortaya konulan kurallarla şekillenir. Elbette ki dili sınırlandırmak ve sadece belli kurallara sığdırmak mümkün değildir. Fakat diller meydana gelirken bir düzen ve sistem içerisinde ilerler ve evrile evrile gelişim gösterirler. Türkçe de böyle bir dildir. Yapısı itibariyle eklemeli diller grubuna giren Türkçe, belli kurallar çerçevesinde gelişimini sürdürmektedir. Bu nedenle hiçbir ek ya da kelime bir bağlam oluştururken gelişigüzel yan yana gelmez. Tüm dillerde olduğu gibi Türkçede de belli bir düzen, belli bir sıra ile işleyen bir dil sistematiği vardır. Tıpkı cümlenin unsurları, yapım ve çekim ekleri gibi dilin zenginlik unsurları olan deyimler, atasözleri ve ikilemeler de belli bir düzen ve iç işleyiş göstermektedir.

Dillerin bir kurucu öğeleri vardır bir de destekleyici öğeleri vardır. Bu destekleyici öğeler hem o dili zenginleştirip güçlendirirken hem de o dilin konuşurlarına sınırsız çağrışım, anlatma ve yaratma olanağı sağlar. Türk dillinin en eski yazılı kaynağı olan Göktürk Yazıtları'ndan itibaren izini sürebildiğimiz ikilemeler de dili zenginleştiren, anlatımı güçlendiren bu destekleyici unsurlar arasındadır. "Anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması" [1] şeklinde tanımlanır.

yapılan ikilemelerin kuruluşunda karşıtlık, yakın ve eş anlamlılık dışında özellikle ses benzerliği çok önemli bir yer tutar. Ön ses, iç ses ve son seste görülen bu benzerlikler ikilemeleri oluşturan önemli bir faktördür. İkilemeler yalnızca bir ahenk unsuru olmayıp yukarıda değindiğimiz gibi aynı zamanda anlatıma güç kazandıran yapılardır. Muharrem Ergin de “Türk Dil Bilgisi” [2] adlı kitabında *tekrarlar* diye isimlendirdiği ikilemelerin anlatımı kuvvetlendirme, çokluk, devamlılık, ortalama ve beraberlik fonksiyonu kattığını ifade eder. Buradan hareketle denilebilir ki ikilemeler, birtakım kurallarla yan yana gelen, çeşitli fonksiyonlarıyla anlatıma güç veren, anlatımı pekiştiren, zenginleştiren ahenkli yapılardır. Göktürk ve Uygur Yazıtları’ndan itibaren karşılaştığımız bu yapılar Türkçenin yüzyıllardır sahip olduğu onu diğer dillerden ayırtıran önemli bir parçasıdır. Bu nedenle pek çok araştırmacının dikkatini çeken ikilemeler konusu ile ilgili kitap ve makaleler yazılmış, bu çalışmalarda bizim ikileme olarak ele aldığımız kelime grubunun hem isim hem tanım hem de sınıflandırmaları noktasında farklı görüş ve değerlendirmeler ortaya konulmuştur. Atf-ı tefsirî, hendiadyoin, ikizleme, ikiz kelime, katmerleme, kelime koşması, koşuk, koşaç, reduplikasyon, tekrar, yineleme, bağlam öbeği gibi terimlerle adlandırılan ikilemeleri Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü’nde şöyle tanımlar: “İkileme, aralarında belli bir ses düzeni bulunan biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin tek bir kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubudur.” [3] Süer Eker ise *tekrar grupları* olarak isimlendirdiği ikilemelerin tanımını şöyle yapar: “Tekrar grupları; aynı, yakın ya da karşıt anlamlı iki sözcüğün bir tek sözcük gibi işlev görmek üzere, yan yana gelmesiyle oluşur.” [4] Mehmet Ali Ağakay ise *kelime koşması* olarak adlandırdığı ikilemeler ile ilgili şu ifadeleri kullanılır: “Türkçede birçok kelime çiftlerinin yanyana kullanılagelmesi şeklindeki olay ne hendiadyoin gibi bir söz sanatı, ne de atf-ı tefsirî gibi çoğu aynı kavramı ayrı kelimelerle yinelemekten ibaret bir üslup gösterişidir. Türkçedeki olay, çoğu yeni bir kavram anlatmak veya belli bir kavrama değişik bir renk vermek üzere birbirine koşulan iki kelimedenden tek bir kuruluş, temeli, anlamca bağımsız bir kuruluş türetmek yolunda bir yapı (teşkil) yöntemidir.” [5]

Yukarıda verdiğimiz tanım ve açıklamalardan anlaşılacağı üzere ikilemelerle ilgili her ne kadar farklı isimlendirmeler yapılmış olsa da ortak kanı yan yana, eş görevli, ses benzerliğine dayanan, yinelenen, eş, yakın ya da zıt anlamlı kelimelerden oluşmuş

kelime grubu olması ve tek bir kelime gibi işlev görmesidir. Tıpkı bu tanımlamalar gibi farklı kaynaklarda ikilemelerle ilgili değişik sınıflandırmalar yapılmıştır. Mehmet Ali Ağakay, “Türkçede Kelime Koşmaları” [6] adlı makalesinde ikilemelerin diziliş özelliklerini sıraladıktan sonra ikilemeleri anlam bakımından 7 (yedi) gruba ayırır ve şu başlıklar altında toplar:

1. Eş anlamlı,
2. Yakın anlamlı,
3. Karşıt anlamlı,
4. Anlamca ilişkili,
5. Anlamca ilişkisiz,
6. Koşuklardan biri anlamsız,
7. Koşuklardan ikisi anlamsız.

Muharrem Ergin ise “Türk Dil Bilgisi” [7] adlı kitabında *tekrar grubu* olarak nitelendirdiği ikilemeleri 4 gruba ayırmaktadır. Bunlar:

1. Aynen tekrarlar,
2. Eş mânâlı tekrarlar,
3. Zıt mânâlı tekrarlar,
4. İlâveli tekrarlar.

M. Kaya Bilgegil de “Türkçe Dil Bilgisi” [8] kitabında *ikizleme* adını verdiği ikilemeleri 5 (beş) başlık altında ele alır. Bu başlıklar şöyledir:

1. Aynı kelimenin tekrarıyla,
2. Zıt anlamda kelimelerin bir araya gelmesi ile,
3. Eş anlamlı kelimeleri bir araya getirmekle,
4. Anlamları ilgili kelimelerin bir araya getirilmesi ile,
5. Bir kelime ve muhmelâttan bir lâfızla.

Yine A. Necib Hatiboğlu da “Türk Dili Dersleri” [9] kitabında ikilemelerin kurulmasında ses benzerliklerinin rolü büyüktür dedikten sonra başlıca ikilemeleri 10 (on) madde de ele alır. Bunlar:

1. Ön sesle benzerlik yoluyla kurulan ikilemeler,
2. Son sesle benzerlik yoluyla kurulan ikilemeler,
3. Ayır sözcüklerden kurulan ikilemeler,
4. Aynı sözcüklerin tekrarı yoluyla kurulan ikilemeler,

5. Yansımalarla kurulan ikilemeler,
6. Tamlama biçiminde ikilemeler,
7. Oğul sözcüğü ile yapılanlar,
8. M'li ikilemeler,
9. Bağlaçla yapılanlar,
10. Soru ekiyle yapılanlar.

Yukarıda adı geçen araştırmacıların yaptığı çalışmalarda ortak sınıfsal özellikler bulunsa da farklı başlıklar altında ikilemeler sınıflandırılmıştır. Bu tanım ve sınıflandırmaların dışında bir de ikilemelerle ilgili ortaya konulan özellikleri de ele alacağız. Bu konuyla ilgili Leyla Karahan, “Türkçede Söz Dizimi” [10] adlı eserinde ikilemelerin özelliklerini şöyle sıralar:

- a) Grupta yer alan kelimeler arasında hem şekil, hem de anlam ilişkisi vardır.
- b) Tekrarlar, anlamı kuvvetlendirir; nesne ve harekete çokluk, süreklilik ve beraberlik anlamı kazandırır.
- c) Bağlama ve çekim edatları dışında bütün kelimelerle tekrar grubu kurulabilir. Ünlemler, tekrara elverişli kelimelerdir.
- d) Grubu meydana getiren unsurlar çekim eki taşıyabilir
- e) Grup içindeki kelimeler, eş görevlidir. Genellikle kelimeler arasında belirli bir ses düzeni bulunur. Bundan dolayı, tekrar gruplarının birçoğunda unsurların yeri değiştirilemez.
- f) Grupta yer alan kelimelerden biri, zaman içinde tek başına kullanımdan düşmüş olabilir.
- g) Tekrar grupları, söz dizimi içinde isim, sıfat, zarf ve fiil görevi yapar.
- h) Bu grupta her unsur kendi vurgusunu taşır. Kelimeler arasına virgül konamaz.

Araştırmacıların ikilemelerle ilgili yaptığı bu tanım, sınıflandırma ve saptanan özellikler noktasında her ne kadar ortak özellikler göze çarpıyor ve ortak sonuçlara varılıyorsa da bugün hâlâ ikilemeler konusu netlik kazanmamıştır. Çizgileri tam olarak ortaya konulamamıştır. Yazılan eser ve makaleler incelendiğinde bir takım çelişkili söylemler ortaya çıkmakta bazı araştırmacılara göre ikileme olan bir kelime grubu bazılarının göre ise ikileme olarak kabul edilmemektedir. Muharrem Ergin, “Türk Dil Bilgisi” [11] kitabında ilâveli tekrarlar başlığı altında ele aldığı, genellikle sıfatların ilk heceleri alınarak bu hecelerin sonuna m, p, r, s seslerinden biri getirilip asıl kelimenin

önüne konularak oluşan yapıyı *tekrar* yani ikileme olarak değerlendirir. Būs bütün, ap açık, sap sarı gibi örnekleri verir. Fakat Muharrem Ergin'in bu fikrine karşı çıkıp bunların ikileme değil yineleme olduğunu söyleyen araştırmacılar da vardır. Yine Vecihe Hatiboğlu “Aynı kökten değişik biçimde kurulan iki sözcüğün yan yana kullanılması kavramda ayrıca bir güç, bir pekiştirme sağlamadığından ikileme sayılamaz; bunlara kökteşleme denir. Örtü örtmek, ütü ütölemek, yazı yazmak, yemek yemek ve benzerleri ikileme değildir” [12] derken Kerime Üstünova, “Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler” [13] adlı kitabında Vecihe Hatiboğlu'nun aksine av avlamak, kuş kuşlamak, din dinlemek gibi yapıları aynı kökten gelen bir adla bir çekimli eylemden kurulu ikilemeler başlığı altında değerlendirir. Bu görüşlerden de anlaşılacağı gibi ikilemeler ile ilgili bir mutabakat söz konusu değildir. Her ne kadar üzerinde çokça çalışılmış bir konu olsa da hâlâ bir takım sıkıntıları mevcuttur. Özellikle ikilemelerin sınıflandırılması ve özelliklerinin tespiti noktasında farklı görüşlerin olması bu sıkıntıların temel kaynağı gibi gözükmektedir. İkilemelerle ilgili bir mutabakatın olmayışı, bir araştırmacının ikileme olarak kabul ettiği bir yapıyı, diğer araştırmacının ikileme olarak kabul etmemesine yol açmıştır. Açıkçası ikilemelerle ilgili tam bir sınıflandırmanın yapılması mümkünmüş gibi gözüküyorsa da farklı kombinasyonlarla yan yana gelebilmelerinden dolayı neredeyse tek bir kelime grubu için bile yeni bir üst başlık açılmasını gerektirecektir. Çünkü ikilemeleri oluşturacak sözcükleri çok farklı şekillerde birbirine bağlamak mümkündür ve bu da sınırsız sayıda ikileme oluşturmaya olanak sağlamaktadır.

Bizce ikilemeler özel bir anlatımı olan iki kelimenin yan yana gelerek tek bir söz gibi varlık kazandığı, anlatıma çeşitli fonksiyonları bakımından pekiştirme, kuvvetlendirme ve zenginlik katan yapılar olup aynı zamanda bir ahenk unsurudur. Ancak ikilemelerin asıl görevi ahenk unsuru olması değil anlatıma güç kazandırması, ses ve söz benzerliğinin ötesinde anlatımın dilini zenginleştirilmesi, yorum ve tasvire imkân tanınmasıdır. Bu bakımdan her ses benzerliğini ikileme gibi kabul etmek, yinelenen her sözcüğü bu başlık altında toplamak pek mümkün değildir. Bu nedenle biz de Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshası'nda yer alan ikilemeleri genel üst başlıklar altında almaya çalıştık.

Vatikan Nüshası'nda manzum ve nesir iç içe olup ikilemelere, ses ve söz tekrarlarına sıklıkla başvurulmuştur. Böylelikle hem bir iç ahenk oluşmuş hem de akıcı

ve akılda kalıcı bir dil ortaya çıkmıştır. İkilemeler bakımından oldukça zengin olan metinde cümle düzeyinde ikilemeler de oldukça fazladır. Ancak biz metinde geçen ikilemeleri tespit ederken cümle düzeyinde olanlar, redifler halinde sıralanlar ve sadece ahenk unsuru oluşturanlardan ziyade yan yana dizilip anlatıma kuvvet veren ve yeni bir söylem oluşturan ikilemeleri sıralamaya çalıştık. O nedenle Semih Tezcan - Hendrik Boeshoten'in "Dede Korkut Oğuznameleri" [14] adlı kitabından hareketle Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshası'nda geçen ikilemeleri ele alırken belli kuralları gözettik. Bu bağlamda ikilemeleri şu alt başlıklar altında toplamaya çalıştık:

- a) Aynı kelimelerin tekrar edilmesiyle kurulan ikilemeler,
- b) Biri anlamlı biri anlamsız iki kelimenin yan yana gelmesiyle kurulan ikilemeler,
- c) Ünlemlerden kurulan ikilemeler,
- d) Yansıma sözlerden kurulan ikilemeler,
- e) Eş ya da yakın anlamlı kelimelerin tekrar edilmesiyle kurulan ikilemeler,
- f) Zıt anlamlı kelimelerin tekrar edilmesiyle kurulan ikilemeler,
- g) Aralıklı ikilemeler.

Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshası'nda geçen ikilemeleri sıralamadan önce ikilemelerin oluşumlarıyla ilgili dikkat çekmek istediğimiz bazı hususlar bulunmaktadır. Bilindiği gibi ikilemeler genellikle kelimelerin yan yana gelmesiyle oluşmaktadır. Fakat bu kelimeler yan yana gelirken sadece yalın durumda bulunmazlar. Farklı biçimlerde ikilemeyi oluşturan kelimeler birbiriyle bağlanabilirler. Bu kelimeler yalın hâlde bulunabildikleri gibi çekim ve yapım eklerini alarak da ikilemeyi oluşturabilir. Biz burada birtakım alt başlıklar altında Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshası'nda geçen ikilemeleri sınıflandırırken ikilemelerin çekim ve yapım eki almış olup olmadıklarına bakmadık ve bunun için ayrıca bir sınıflandırma da bulunmadık. Bu nedenle ister ikilemeleri oluşturan kelimeler yalın durumda olsun ister çekim ve yapım eklerini almış olsun belirlediğimiz başlıklar altında "birlikte" ele aldık.

Ayrıca ikilemeleri sıralarken Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshası'nda nerede geçtiğini, köşeli parantez içine aldığımız sayfa ve satır numaraları ile göstermeye çalıştık. İkilemeleri sıraladıktan sonra bugün kullanımdan düşmüş olanları tespit ettik ve örnekler eşliğinde anlamlarını vererek açıklamaya çalıştık.

2. Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshası'nda Geçen İkilemeler

a) Aynı kelimelerin tekrar edilmesiyle kurulan ikilemeler: Bu grupta yer alan ikilemeler bazen yalın durumda bulunan bir kelimenin tekrar edilmesiyle (şovuk şovuk) oluşmuştur, bazen aynı kelimenin farklı hal eklerini almasıyla (elden êle) oluşmuştur; bazen de fiilimsilerin arkar arkaya gelmesiyle (döne döne) oluşmuştur. Yapısal olarak bu ikilemelerin oluşum şekillerini çeşitlendirmek mümkündür. Fakat bu gruptaki ikilemeler hangi şekilde oluşursa oluşsun genellikle cümleye pekiştirme, süreklilik, abartma gibi anlamlar katarak anlatımı kuvvetlendirirler. “Tavla tavla şehbâz atlarına kâfir bindi, kıtar kıtar develerini kâfir yètdi” [15] cümlesinde geçen tavla tavla ve kıtar kıtar ikilemeleri bir şeyin nicelik olarak çok fazla bulunduğunu abartılı olarak ifade ederken “Yata yata yanımız ağrıdı tura tura belümüz kırıldı” [16] cümlesinde daha çok eylem pekiştirilerek bir şeyin devamlı olarak yapıldığı ifade edilmiştir. Aynı kelimenin tekrar edilmesiyle kurulan bu ikilemeler metinde şu şekillerde geçmektedir: Allâh Allâh [58b-8], ayru ayru [59b-2], êlden êle [59b-5], bir bir [60b-7] [90b-8] [98b-6], şalkum şalkum [63b-3], kıru kıru [64a-12], dõge dõge [65b-13], alkışi alkışidi [68a-7], kırkışı kırkışidi [68a-8], kıanlı kıanlı [70a-6] [82a-12], kıova kıova [70a-12] [72a-11], yab yab [70b-7], güle güle [72b-10], tavla tavla [73a-6] [77b-7] [77b-13] [79b-8] [84b-8] [87a-4] [89a-8] [101a-4], kıatar kıatar [73a-6] [77b-8] [78a-1] [82b-5] [84b-9] [87a-4], diñ diñ [73b-4], oğul oğul [93b-8] [94a-1] [95a-13], büldür büldür [74a-9] [77b-3] [88b-10], ağlayu ağlayu [74a-10] [87a-6], iklîm iklîm [75a-7], açuk açuk [76b-5], gède gède [77a-1], şovuk şovuk [77b-12] [82b-4], taşkun taşkun [78a-5], boyı boyına [78b-6], kıolı kıolina [78b-6], beli beline [78b-6], apul apul [78b-9], aları aları [81b-8], argab argab [82a-11], yata yata [84a-13], tura tura [84a-13], geli geli [86a-8], çağnam çağnam [86b-3], böyük böyük [86b-3] ağaç ağaç [89a-6], elin eline [92a-6] [92b-10], dõne dõne [93b-11] [93b-11] [94a-9] [98a-5], baқа baқа [94a-9], şaylan şaylan [95a-9], gele gele [98a-10], kıuca kıuca [99b-7], bak bak [103b-13], elbette elbette [104a-11], Aruz Aruz [104b-5], dõstuña dõst [105a-7], düşmenüñe düşmen [105a-7], amîn amîn [106a-11]

b) Biri anlamlı biri anlamsız iki kelimenin yan yana gelmesiyle kurulan ikilemeler: Biri anlamlı biri anlamsız biçimde kurulan ikilemeler, anlamlı kelimeden sessel özellikler dikkate alınarak farklı biçimlerde türeyen anlamsız kelimenin ikincil öge olarak kullanılmasıyla oluşmaktadır. Bu tarz ikilemeler her ne kadar ahenk üzerine kuruluyorsa da ikincil öge asıl ögeye “daha çok” anlamını katarak pekiştirmekte ve güç

vermektedir. “Begler, kara kura düş gördüm” [17] cümlesinde geçen kura tekrarı kara kelimesini pekiştirerek “daha” anlamı katmıştır. Böylece karalığın derecesi artırılmış, bir şeyin olduğundan daha kara bir durumda bulunduğu anlamı yüklenmiştir. Dede Korkut Kitabı’nın Vatikan Nüshası’nda biri anlamlı biri anlamsız iki kelimenin yan yana gelmesiyle kurulan ikilemeler şunlardır: kana kına [74b-11], herze merze [85a-12] [105b-12], kara kura [85b-12]

c) Ünlemlerden kurulan ikilemeler: Tek başına kullanıldığında bir duyguyu ifade eden ünlemler, ikileme biçiminde kullanıldıklarında o duygunun derecesini değiştirirler. “Buyı buyı! Zevāl gelecek delü < > beni görmüş gibi söyler, zevāl başuñal!” [18] cümlesinde geçen “buyı buyı!” ikilemesi “oy oy!” manasına gelerek bir durum karşısında duyulan şaşkınlığın yoğunluğunu ifade eder. Dede Korkut Kitabı’nın Vatikan Nüshası’nda bu şekilde kurulmuş ikileme sayısı sınırlıdır. Metindeki ikilemeler şunlardır: hāy hāy [70b-9], buyı buyı [80b-11] [81a-7], oğul! oğul! [74a-8] [88b-11] [96a-1]

d) Yansıma sözlerden kurulan ikilemeler: Yansıma sözcükler ses uyumu bakımından ikileme oluşturmaya uygun sözcüklerdir. Bu türden ikilemeler yansıma seslerden oluştukları için genellikle bu seslerin gücü ve yüksekliğinin ne derece olduğu konusunda fikir verirler. “Gümür gümür davullar çalındı” [19] cümlesinde geçen gümür gümür ikilemesi duyulan sesin yüksekliği ve şiddetinin fazla olduğunu düşündürürken “Delü Çarçar diñ diñ kalkır çat çat ezer” [20] cümlesinde geçen çat çat ikilemesinde ise duyulan sesin alçak ya da az olduğu anlaşılmaktadır. Vatikan Nüshası’nda yansıma sözcüklerden kurulu ikilemeler şunlardır: böğür böğür [67b-13], [76a-6], kaş kaş [73a-9/10] [74a-11] [80b-12] [92a-5] [92a-5] [92b-10], bar bar [73a-13], zar zar [73b-1], çat çat [73b-4], çap çap [86b-6] [86b-9], vaf vaf [86b-9], güpür güpür [90b-11], gümür gümür [94a-8]

e) Eş ya da yakın anlamlı kelimelerin tekrar edilmesiyle kurulan ikilemeler: Bu gruptaki ikilemeleri oluşturan sözcüklerin anlamsal yakınlığı değişkendir. İkileme eş anlamlı sözcüklerden oluşabildiği gibi (yazıdan yabandan), yakın anlamlı sözcüklerden de (bakşa görse) oluşabilir. Yakın anlamlı sözcüklerden kurulu ikilemeler de kendi içerisinde oluşum şekilleri bakımından farklılık göstermektedir. Mesela “dika başa” ikilemesinde anlamsal bir yakınlık söz konusuysen “elin yüzün” ikilemesinde kategorik bir yakınlık söz konusudur. Temel özelliklerini verdiğimiz bu türden ikilemelerin anlam

bakımından oluşumlarını detaylandırmak ve örnek sayısını daha da arttırmak mümkündür. Metinde eş ya da yakın anlamlı kelimelerden kurulmuş ikilemeler şunlardır: yedirür içirür [59b-9], elin yüzün [59b-11] [60a-3], dıka başa [59b-12], ölmege yitmege [60a-6], yazıdan yabandan [60a-9], oğlı kıızı [60b-5] [60b-8] [61a-9], oğulsuzı kızsuzı [61a-6], yağanıla boğazuñdan [61a-11], aylar yıllar [61b-9], cübbe ton [62b-4], hürmetimüz ‘izzetimüz [62b-9], yarımasun yarçımasun [62b-11] [68b-10] [72b-13/73a-1] [74b-8/9] [77a-10/11] [85b-7], çeküb aldı [62b-13], kıızı gelini [63b-4], yazıda yabanda [63b-9], atam anam [64a-7], kalkub şişer [64a-12] [95b-2], arşlanıla kaplına [64b-3], kol bud [64b-5] [95b-11/12], sağdur esendür [64b-8], karı buzı [64b-10], baksa görse [64b-11] [65a-4], kargı kuzgun [64b-11/12] [64b-13], kargayı kuzgunı [65a-1], sağlığın sağincın [67b-1], tahtum tacum [68a-3], düşem ölem [68a-4], yürümde yurdumda [68a-4], kıvansam güvensen [68a-6], armağanlar teberrükler [68b-2], yeyüb içüb [68b-9] [74a-1] [74a-4] [87b-13] [105a-11], bakdı gördi [68b-12/13] [70b-2] [76a-8] [76b-3] [77a-1] [87b-8/9], akça esbâb [69a-9], esbâbdan maldan [69a-12], yâ pes [71b-7] [72b-10], yédiler içdiler [71b-9], ağız dilden [72a-2] [77b-9] [93b-7], kıyruksız kulaksız [72b-6] [73a-3] [73a-7], şâd hürrem [72b-13], şöyle böyle [73b-2], karva dut [73b-2], atası anası [74a-6] [82b-2] [82b-12], murâdına maşşüdına [74a-12], ağlaşdılar böğüşdiler [74a-13], alnum başum [74b-1], alnı başı [101b-9], yarı yoldaşı [74b-3/4], babasına anasına [75a-4], yemede içmede [75a-10], sağmısın esenmısın [75b-6], kıız gelini [76a-5], güler oynardun [76a-9], ataya anaya [76a-10], babaña anaña [76a-13], uralum öldürelüm [77a-12], teñine tuşına [77a-12], ağı göklü [78a-3], başı gözi [78b-4], başum beynüm [79a-2/3], beze miskîn [79b-9/10] [84a-6] [91b-8] [101a-5], kul karavaş [81b-3] [83a-3] [91a-11] [92a-3], kullar karavaşlar [99b-10], atasına anasına [82a-10], kayın atasına kayın anasına [82a-11], kayın ata kayın ana [82b-1], kulum kalayığum [82b-6], kıızum gelinüm [83a-1], ağlaşdılar bozlaşdılar [83a-1/2], şancağın tuğun [83b-3], murâdlarına maşşüdlarına [83b-11], yeyelüm içelüm [84b-2], kıızını gelinini [84b-8], karıla yağmur [85a-7] [86a-4] [86b-6] dördin beşin [85b-4], bir iki [85b-9], kavum kabla [86a-10], ağladı şıkladı [85b-10], sağ esendür [86a-7], geçdi getdi [86b-6], karda yağmurda [87a-1], ölmüşmidün yitmişmidün [87a-2], yüregiyile cânına [88a-3], kıızımın gelinümün [88a-11], bağrımıla yüregüm [88b-13], tuğıyıla şancağın [91a-7], yeme içme [91a-11] [99b-10] [100a-9], kıla ölke [91a-12] [98a-12], cübbe çuka [91a-12], çadırlar otaqlar [92a-2], yerin yurdın [92b-4], təcımı tahtımı [92b-6], yengüz

içünüz [92b-11], yedi içdi [93a-3], görgil ögrengil [93b-11], dili damağı [95a-11], yana göyne [95b-3] [95b-7], uruşmadın dögüşmedin [98a-2], kolu budı [99a-9], ağzından burnından [100b-6/7], kargu süñü [101a-9], ağ boz [101b-6], geyimini geçimini [103a-1], kızımı gelinimi [104b-1], alp erenler [104b-7], yemek içmek [104b-7], ala bārgāh otaqların [104b-11], élüm günüm [105a-1], ala bārigāh otağına [105b-7], élini gününi [106a-1], yığışdursın dürişdürsün [106a-8/9]

f) Zıt anlamlı kelimelerin tekrar edilmesiyle kurulan ikilemeler: Anlamsal olarak birbirinin karşıtı olan sözcüklerin tekrar edilmesiyle oluşmaktadır. Bu türden ikilemeler daha çok bir şeyin birbirinden ayrılan durumlarını gösterirken cümleye belirsizlik, geçicilik, süreklilik gibi anlamlar katarak anlatımı güçlendirirler. “Bugün yarın gelir” [21] cümlesinde ikilemenin sağladığı bir belirsizlik söz konusuyken “Gece gündüz yörüüb İstambola geldiler” [22] cümlesinde geçen gece gündüz ikilemesi ise eylemin sürekliliğini ve süresini bildirmektedir. Metinde anlamları birbirine zıt olan kelimelerden kurulmuş ikilemeler şunlardır: düşmen dost [59a-3], aklıla kara [63b-3], sağılan şolina [64a-5], bugün yarın [64b-8], kışda yazda [64b-10], alçakdan yüce yerlere [64b-11], éner çıkar [64b-12], gelimli gédimli [67a-13], gèce gündüz [68b-3], sağ şol [68b-13/69a-1], kaçma kovma [71b-12], kova kaça [72a-9] eyüsi yatlusı [73b-3], aruğındanda semüzindende [73b-7/8], ölüsü dirisi [74b-5] [77a-10], ölisi dirisi [75a-8], sevindürdüñ yerindürme [78b-10/11], döstüm düşmenüm [79a-1], döstlar düşmenler [81a-10], gelenile gédenden [81b-10], beg nökerden nöker begden [83a-13] [91a-1] [99b-1/2], gelimlü gédimlü [84a-1] [91b-2] [99b-13] [106a-4], ırağından yakınından [85a-10], ölümisin dirimisin [85b-10], sağı şola [94a-13], şolı şağa [94a-13], sağın şolın [94b-4], sağına şolina [95a-3], nermidür mâyemidür [103a-7], aygırmıdır kırsraqmıdır [103a-7], koçmıdır koyunmıdır [103a-8], ermidür kızmıdır [103a-8], döstlüğün düşmānluğın [104a-6], döstluğun düşmenlügün [104b-9]

g) Aralıklı ikilemeler: Bu gruptaki ikilemeler diğer gruplardaki gibi peşisıra gelmezler. Dizilseler bile kelime düzeyinde değil daha çok kelime grubu düzeyinde bulunurlar. Genellikle ikilemeyi oluşturan parçalar arasına farklı sözcükler girer. Bu grupta ses benzerlikleri ön plandadır. Daha çok anlatıma ahenk katarlar. Çok farklı biçimlerde yan yana gelebildikleri için anlamsal boyutları farklılık gösterir. Bu durum anlatıma farklı bakımlardan güç verir. Metinde bu şekilde geçen ikilemeler şunlardır: er ağırın er yèynüsin 59b-3, er cömerdin er nekesin 59b-5, ol ucından bu ucına [60a-3/4],

bu ucından ol ucına [60a-4], konuşu hakkı Tanrı hakkı [60a-7], başum bahtı evüm tahtı [61a-3] [95a-5] [97a-1] , bir yazın bir güzin [61b-11], bu suç bu günâh [65b-2], ağ yüzlü ala gözlü [66b-9], ağ yüzlü kara gözlü [67a-3], çok yıllar çok aylar [68b-5], beg yigit yahşı yigit [69b-5/6], kavat oğlu kavat [70b-3] [79a-9/10], beg oğlu begem [70b-5], bu yigit yahşı yigit [70b-8], genç etegüne tar koltuğuna [72a-6], beg babamun katın anamun [75a-12], tonuz oğlu tonuz [79a-8/9], senün atunı benüm atum [82a-5], yedi kız kardaşını yedi yigide vèrdi [83b-9], kırk gün kırk gece [83b-10/11], yedi gün yedi gece [91a-11] [99b-9/10], benüm başum senün başuna [97a-12], cılasın beg yigitler [99b-2], cılasun yeg erenlere [99b-10]

3. Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshası'nda Yer Alan Fakat Bugün Gündelik Dilde Kullanımdan Düşmüş Olan İkilemeler ve Açıklamaları

şalkum şalkum “Serin serin [23], soğuk soğuk” [24] anlamına gelmektedir. Tuncer Gülensoy Köken Bilgisi Sözlüğü'nde [25] ikilemeyi oluşturan sözcüğün Anadolu Ağzları'nda salkın olduğunu göstermiş “serinlik, güneşsiz, açık ve iyi havalı yer” anlamına geldiğini belirtmiştir. Ayrıca kelimenin diğer Türk şivelerinde de salkın şeklinde geçtiğine işaret etmiş, Reşit Rahmeti Arat'ın Eski Türk Şiiri adlı eserinde “kuvvetli rüzgâr, hafif rüzgâr, soğuk, rutubetli soğuk” anlamlarında kullanıldığını tespit etmiştir. Bu ikileme aynı kelimelerin tekrarı ile kurulmuş bir ikileme olup gündelik dilde kullanılmamaktadır. Metinde yalnızca bir yerde karşımıza çıkmaktadır.

“Şalkum [şalkum] tañ yelleri esdüginde,

Şakalı uzun Tat kocası bañladuğda,

Akıla kara seçilen çağda

Kalın Oğuz kıızı gelini bezenen çağda,

alar şabâh Dirse Hân yerinden örü durdı.” [Wat. 63b-3]

yab yab Yap yap, yabca yabca, yapca yapca, yapça yapça [26] şekilleri de vardır. “Yavaş yavaş, usul usul, sessizce” [27] anlamlarına gelmektedir. Mustafa S. Kaçalın, Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi kitabında [28] “yap” olarak çevirdiği sözcüğün anlamını “yavaş” olarak vermektedir. Bu ikileme aynı kelimelerin tekrar edilmesiyle oluşmuştur. Halk ağzında karşımıza yapça biçimiyle çıkan yab kelimesi bugün yabancı olduğumuz

bir kelime olup yerine kendisinden türeyen yavaş sözcüğü kullanılmaktadır. Metinde yalnızca bir yerde karşımıza çıkmaktadır.

“Bayrek yaḅ yaḅ edebile gëri çekildi.” [Wat. 70b-7]

diḅ diḅ

“Yavaş sesle yapılan, yavaş yavaş” anlamlarına gelmektedir. İkilemeyi oluşturan sözcük Yeni Tarama Sözlüğü’nde [29] “diḅ dinlemek” birleşik fiilinin içinde geçer ve “iki kişinin hafifçe konuştuğu sözlere kulak vermek” anlamına geldiği ifade edilir. Biz de buradan hareketle ikilemenin yavaş yavaş anlamına geldiğini düşündük. İkileme bu haliyle Dede Korkut üzerine çalışmış olan araştırmacıların dizininde yer almamaktadır. Bu ikileme aynı sözcüğün tekrar edilmesiyle kurulmuş bir ikilemedir ve metinde tek bir yerde karşımıza çıkmaktadır.

“Delü Qarçar diḅ diḅ qalkır, çat çat ezer.” [Wat. 73b-4]

apul apul

“İki yana sallana sallana” [30] anlamına gelen ikileme, aynı sözcüğün tekrarı ile oluşmuştur. Tietze, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı’nda [31] bu ikilemeyi apal apal ve apul apul madde başları ile gösterir. Sözcüğün apala- fiilinden geldiğine işaret eder. Yine Orhan Şaik Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı’nda [32] apul apul yürümek madde başını açıklarken apılamak, apulamak “iki yana sallana sallana yürümek ve apalamak “sendeleyerek yürümek” fiillerine değinir. Bu ikileme gündelik dilde kullanmadığımız ve anlamına yabancı olduğumuz bir ikilemedir. Metinde bir yerde karşımıza çıkmaktadır.

“Apul apul yöriyüşün,

Arşlan gibi durışun,

Qaḅrulubanı baqışun,

Ağam Baryege beḅzedürem, ozan, seni.” [Wat. 78b-9]

aları aları

“Dikkatli dikkatli, sert sert” [33] anlamlarına gelmektedir ve bugün gündelik dilde kullanmadığımız bir ikilemedir. Semih Tezcan da Dede Korkut Üzerine Notlar kitabında [34] aları aları bak- madde başını “dikkatli dikkatli bakmak” olarak açıklamıştır. Dede Korkut Kitabı üzerine araştırmacıların yaptığı dizin çalışmalarında bu ikileme geçmemektedir. Ayrıca incelediğimiz etimolojik sözlüklerde de

rastlanılmamıştır. İkileme Vatikan Nüshası'nda tek bir yerde karşımıza çıkmaktadır.

“Aları [aları] dönüb dört yanına bakduymı kız?” [Vat. 81b-8]

argab argab Orhan Şaik Gökyay [35] bu ikilemeyi açıklarken lehçelerde argamak fiilinin “sarmak”; Türkçede “iplik bükme ve sarmak” anlamına geldiğine işaret eder. Sözlükte arkap kelimesinin “köpeklerin boynuna takılan halka” olarak geçtiğini belirtir. Ayrıca argav kelimesinin anlamını “kıvrım kıvrım, bükülüp kıvrılarak” şeklinde gösterir. Muharrem Ergin ise argab sözcüğünün halka [36] anlamına geldiğini emin olmamakla birlikte ifade eder. Sadettin Özçelik, Dede Korkut [37] adlı kitabında bu ikilemeyi argap argap madde başı ile göstererek “sıralı, arka arkaya sıralanmış, sırt sırta vermiş” şeklinde açıklar. Bugün kullanmadığımız bir ikileme olup metinde tek bir yerde karşımıza çıkmaktadır.

“Argab argab kara tağuş yıkılmışdı yüceldi gene.” [Vat. 82a-11]

şaylan şaylan Semih Tezcan, “Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar” [38] adlı kitabında saylan saylan ifadesinin anlamını “sarp, yalçın” olarak vermiştir. Divanü Lûgat-it-Türk'te [39] say sözcüğü “kara, taşlık yer” manasındadır. Tuncer Gülensoy Köken Bilgisi Sözlüğü'nde [40] kelimenin ağızlarda geçtiğini ve say kökünden türediğini gösterir. Orhan Şaik Gökyay Dedem Korkudun Kitabı'nda [41] bu ikilemeyi asılan asılan olarak çevirmiş ve asılmış gibi duran, dik ve yüksek kayalar anlamına geldiğini söylemiştir. Biz de Semih Tezcan'dan ve diğer kaynaklardan hareketle yalçın yalçın, sarp sarp anlamlarına geldiğini düşünmekteyiz. İkileme, bugün, gündelik dilde kullanılmayıp metinde ise yalnız bir yerde geçmektedir.

“Şaylan [şaylan] kayalardan,

Kazan, oğlanuğumu uçurduymı?” [Vat. 95a-9]

herze merze Bu ikileme biri anlamlı biri anlamsız kelimelerden kurulmuş olup Farsça herze kelimesinin m'li tekrarıdır. Herze kelimesi Farsçada “saçma söz” [42] anlamına gelmekte olup bugün Türkçe konuşurları tarafından bilinmemektedir. İsmet Zeki Eyuboğlu Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü'nde [43] herze sözcüğünün Arapça herîse “kokulu otlardan

yapılan bir yemek”den geldiğini ifade eder ve kelimenin Türkçeye anlam değiştirerek biraz da yerici bir içerikle geçtiğini söyler. İkileme metinde yalnızca iki yerde geçmektedir.

“Aruz eydür: «Herze merze söyleme, kanuğa şuşama! Gel and iç!» dedi.” [Vat. 105b-12]

buyı buyı Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü’nde [44] “buy!” olarak geçmekte ve anlamı “endişe ve şaşma ifade eden ünlem: oy!” demektir. Kullanımdan düşmüş bir ikilemedir. Metinde iki yerde karşılaşılmaktadır.

*“«Buyı buyı! Boğmalar çıkar delü ozan,
Gelüb datlucağ şöhetimiz bozan,
Olanca ‘aybumuzı başımıza kağan,
Ëller içinde yüzümüz şuyın döküb ‘ırzımız yıkan!»
düyüb vardı.”* [Vat. 81a-7]

teñine tuşına Eş ya da yakın anlamlı kelimelerin tekrar edilmesiyle kurulmuş olup “akran, denk” [45] manasına gelmektedir. Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü’nde [46] tuş “eş, yoldaş, yaşıt” manasında geçmektedir. Divanü Lûgat-it-Türk’te [47] tenğ tuş “denk, eş, küfüv” olarak yer alır. Tuncer Gülensoy ise Köken Bilgisi Sözlüğü’nde [48] ten sözcüğünün ağzılarda görüldüğünü ve denk manasına geldiğine işaret etmektedir. İkilemede geçen “teñ” bugün “denk” şekliyle biliniyorsa da bu ikileme kullanımdan düşmüştür. Metinde yalnızca bir yerde geçmektedir.

t.-ine 77a-12

“...Yalancı oğlu Yaltacığa varmasun, teñine tuşına varsun» dediler.” [Vat. 77a-12]

yarımasun yarçımasun Bu ikileme eş anlamlı kelimelerin tekrarıyla kurulmuştur. Yarımak ve yarçımak fiilleri “mesut olmak, yüzü gülmek, bahtiyar olmak, iyi olmak” [49] anlamlarına gelmektedir. Metinde olumsuz şekilleriyle altı kez karşımıza çıkmakta olup “felâh bulmasın, yüzü gülmesin, yetip onmasın” [50] anlamlarına gelen bir beddua sözüdür. Divanü Lûgat-it-Türk’te [51] yarumak fiili “ışımak” olarak geçmektedir. Tuncer Gülensoy ise Köken Bilgisi Sözlüğü’nde [52] yarumak fiilinin Eski Türkçe ve Orta Türkçe’de “parlamak, keyiflenmek, sevinmek”

anlamında kullanıldığını söylemekte ve fiilin yā-ru- şeklinde geliştiğini belirtmiştir. Yine aynı sözlükte [53] Tuncer Gülensoy yarçımak fiilinin “fayda görmek, iyi olmak, yüzü gülmek manalarına geldiğini ve yā-ru- “parlamak, ışımak”+çı- şeklinde oluştuğunu ifade etmektedir. Bugün ağızlarda karşılaştığımız bu kullanımlar gündelik dilden düşmüş olup bilinmemektedir.

“*Yarımasun yarçımasun Avnuk Qal‘esinüñ kâfiri bunları cäsüsladı.*”
[Vat. 68b-10]

beze miskîn Farsça beze sözcüğü “zavallı, miskin, biçare” [54] anlamına gelmektedir. Yine miskîn sözcüğü de Arapça olup “aciz, zavallı” [55] anlamındadır. Dolayısıyla bu ikileme eş ya da yakın anlamlı kelimelerin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Yabancı kökenli kelimelerden kurulmuş bir ikileme olup metinde dört kez geçmektedir.

“*Beze miskîn ümîdi,
Tülü kuşuñ yavrısı,
Türkistānuñ diregi,
Amit şuyınuñ arşlanı!*” [Vat. 101a-5]

kul karavaş Tuncer Gülensoy Köken Bilgisi Sözlüğü’nde [56] kul madde başını “yabancı ülkelerden tutsak olarak getirilen ve alınıp satılabilen köle veya karavaş” olarak tanımlar. Bu kelimenin Eski Türkçe ve Orta Türkçede de kul şeklinde geçtiğini söyler.

Karavaş sözcüğü cariye, hizmetli [57] anlamlarına gelip kul sözcüğü ile yakın anlamdadır. Bu sözcüğün *karabaş* şekli Divanü Lügati’t-Türk’de [58] geçmektedir. Tuncer Gülensoy Köken Bilgisi Sözlüğü’nde [59] karabaş sözcüğünün kara “avam” + baş (vaş) “kişi” şeklinde geliştiğine işaret etmektedir. Anadolu Ağızları’nda karavaş [60] olarak kullanılan bu kelimeyle gündelik dilde bugün pek karşılaşılmaz. Dede Korkut Kitabı’nın Vatikan Nüshası’nda dört yerde geçmektedir.

“*Kara gözlü kul karavaş bağışlardı.*” [Vat. 92a-3]

ağladı şıkladı Sıklamak fiili “sızlamak, ağlamak, gözyaşı dökmek” [61] anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ağlamak sözcüğü ile eş manadadır. Bu sözcük Divanü Lügati’t-Türk’te [62] sıxtamak ve sıxtamak “ağlamak” olarak

geçer. Bugün gündelik dilde kullanımdan düşmüş olup metinde tek bir yerde geçmektedir.

“Yoluñ kıyısın alub oturdı, ağladı, şıkladı, eydür: «Kazan Beg ölümisin dirimisin? Bu işlerden haberün yokmı?» dedi.” [Wat. 85b-10]:

kıla ölke

Moğolcada kıla “dağ sırtı, dağ sırtındaki otlak” [63] demektir. Ölke ise “memleket, ülke” [64] demektir. Tuncer Gülensoy Köken Bilgisi Sözlüğü’nde [65] ölke biçiminin ağızlarda yer aldığına işaret eder. Bu iki kelime arasında parça-bütün ilişkisi bulunmakta olup yakın anlamlı sözcüklerin tekrarı ile kurulan ikilemeler kategorisine dâhil edilmişlerdir. Bugün Anadolu Ağızları’nda görebildiğimiz ölke sözcüğünü gündelik dilde ölke olarak kullanılmaktadır. İkileme bu haliyle günümüzde kullanılmayıp metinde iki yerde geçmektedir.

“Cılasun koç yigitlere kıla ölke vèrdi, cübbe çuğa vèrdi.” [Wat. 91a-12]

cübbe çuğa

Çuğa, Farsça “çūha” sözcüğünden gelmektedir. İkilemenin ikinci kelimesi olan çuğa “cübbe, palto” [66] demektir. Dolayısıyla cübbe kelimesi ile yakın anlamdadır. Yabancı kökenli sözcüklerin tekrarıyla oluşan bu ikileme metinde bir kez geçmektedir.

“Cılasun koç yigitlere kıla ölke vèrdi, cübbe çuğa vèrdi.” [Wat. 91a-12/13]

yana göyne

Göynmek fiili “yanmak” [67] anlamına gelmekte olup göynümek, göynemek, gövünmek, göyenmek [68] gibi biçimleri de bulunmaktadır. Yanmak kelimesi ile eş anlamlıdır. Divanü Lügat-it-Türk’te [69] kelimenin kökünün “köy-” olduğu ve “yanmak, yakmak” anlamına geldiği ifade edilmiştir. Metinde iki kez geçen bu ikileme bugün gündelik dilde kullanımdan düşmüştür.

“Demez olsañ yana göyne qarğaram Kazan saña!” [Wat. 95b-3]

nermidür māyemidür

Bu iki sözcük de Farsça kökenli olup ner “erkek” [70], maye ise “dişi deve” [71] demektir. Dolayısıyla zıt anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşmuş bir ikilemedir. Orhan Şaik Gökyay’ın Dedem Korkudun Kitabı’nda [72] ikilemeyi oluşturan ikinci sözlük maya olarak geçer. Metinde karşımıza tek bir yerde çıkmaktadır.

“Kıytabanum devesin yükli kodum,

Nermidür māyemidür, anı bilsem". [Wat. 103a-7]

er ağırın er yéynüsin Yeynü kelimesi "hafif, ağır olmayan" [73] anlamlarındadır ve bu kelimenin *yeyni*, *yiyni* şekilleri de mevcuttur. Divanü Lûgat-it-Türk'te de [74] "hafif" anlamına gelmektedir. Tuncer Gülensoy Köken Bilgisi Sözlüğü'nde [75] yeğni madde başı altında kelimenin Eski Türkçede yingil, yinik; Divanü Lügati't-Türk'te yeniğ / yénik olarak bulunduğu işaret eder ve *yü(/e/i)ng "tüy;*hafif" + (i/ü)l şeklinde geliştiğini belirtir. Aralıklı ikilemeler içerisinde değerlendirdiğimiz bu ikileme aynı ve zıt kelimelerin tekrarıyla oluşmuştur ve metinde tek bir yerde geçmektedir.

"Er ağırın er yéynüsin at bilür." [Wat. 59b-3]

3. Sonuç

Dede Korkut Kitabı 15.-16. yüzyıllarda yazıya geçirilmiş olup Türk dili, edebiyatı, kültürü ve tarihi açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. Hem içerik hem de dil hususiyetleri bu eseri Türk dünyası için vazgeçilmez bir kaynak yapmıştır. Bu denli büyük bir yapıt olması ise üzerinde çok fazla araştırma yapmaya ve incelemelerde bulunmaya sevk etmiştir. Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshası'nı esas aldığımız bu çalışmamızda biz de ikilemeler konusunu değerlendirmeye çalıştık.

Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshası'nda ikilemelere, ses ve söz tekrarlarına sıklıkla başvurulmuş hemen hemen metnin tamamına bu tekrarlar sindirilmiştir. Böylelikle hem bir iç ahenk oluşmuş hem de akıcı ve akılda kalıcı bir dil ortaya çıkmıştır. Metinlerde çok farklı kombinasyonlarla karşımıza çıkan yalnızca arka arkaya sıralı kelimelerden oluşmaz. Cümle düzeyinde ikilemeler de oldukça fazladır. İkilemelerin metinde bu denli çok geçmesi metnin dilini zenginleştirmiş, anlatıma güç kazandırmıştır.

Vatikan Nüshası'nda yer alan ikilemeler genel itibarıyla belirli bir sıra ve düzen içerisinde geçmektedir. Bu nedenle ikilemeleri oluşturan kelimeler arasında mantıksal bir bağ bulunmaktadır. Genellikle sıra ve düzen bakımından günümüzdeki şekillerinden farksızdırlar. Yalnızca bir iki yerde birtakım farklılıklar göze çarpar. Bugün "dost düşman" olarak yan yana getirdiğimiz ikileme Vatikan Nüshası'nda yalnızca bir yerde "düşmen dost" olarak tersine sıralanmıştır. Yine "kovma kaçma" ikilemesi de ters sıra ile "kaçma kovma" olarak geçmektedir. Fakat gündelik dilde kullanımdan düşenler

hariç pek çoğu günümüzde de aynı sıra ve şekilde kullanılmaktadır. Bugün yabancı olduğu ve kullanımdan düşmüş olanları zaten ayrı bir başlık açarak yukarıda değerlendirdik. İkilemlerle ilgili olarak gözümüze çarpan bir başka hususta Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan ikilemelerdir. Bilindiği üzere Dede Korkut metinlerinin sözlü gelenekten yazıya geçirildiği tarih arasında belli bir zaman aralığı bulunmaktadır. Bu nedenle metinlerde eski Türk gelenek, görenek ve inançlarının yanı sıra İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte görülen değişikliklerin izlerini sürmek mümkündür. 15.-16. yüzyıllarda yazıya geçirilen bu metinlerde hem coğrafi yakınlık hem de İslamiyet'in etkisiyle Türkçe kelimelerin yanı sıra Arapça ve Farsça kelimeler de kullanılmıştır. Bu nedenle metinlerde geçen ikilemeler sadece Türkçe kelimelerden müteşekkil olmayıp Arapça ve Farsça kökenli kelimelerden de kurulmuştur.

İkilemelerin yapısal yönü dışında bir de anlamsal boyutu vardır. İkilemeler, metinde, anlatıma kattığı tesir ile göze çarpmaktadırlar. İlk bakışta sadece ahengi sağlıyor ve akıcı bir dil ortaya çıkmasında etki ediyormuş gibi duruyorlarsa da ikilemelerin arka planına indiğinizde farklı anlam boyutlarının olduğunu fark ediyorsunuz. Metinde geçen “dığa başa” ikilemesinden hareket edelim. Bu ikilemeyi günümüze uyarlayıp “Çok yemek yedim” ya da “Tıka basa yemek yedim” şeklinde kullandığımızda iki cümle arasında nüanslar olduğunu fark ederiz. “Tıka basa” ikilemesi hem tek bir kelimeyi (çok) karşıladı hem de anlatımın gücünü ve etkisini arttırmış oldu. “Çok” kelimesinin sağladığından “daha fazla, aşırı” bir yemek yeme durumu olduğu ortaya çıktı. Dolayısıyla metinde geçen ikilemelerin birçoğu, tıpkı bu örnekte olduğu gibi anlatıma derinlik sağlamak ve anlatımın etki gücünü arttırmaktadır diyebiliriz.

Yaklaşık beş yüz yıl önce metinlerin yazıya geçirildiği düşünülence Dede Korkut Kitabı'nın dil ve üslûp bakımından ne kadar kıymetli olduğu tüm bu incelemelerden sonra bir kez daha anlaşılmıştır. Türk dilinin bütün güzellikleri ve inceliklerinin bir oya gibi işlendiği eserde, ikilemelerin bu kadar zengin bir biçimde kullanılması, bize yalnızca teknik bir bilginin varlığını işaret etmez ayrıca o dönemin dil bilinci hakkında da ipuçları verir. Dilin ne kadar işlek ve canlı olduğunu gösterir. İkilemeler gibi atasözleri ve deyimlerin de geniş yer bulduğu Dede Korkut metinleri, tüm bu özelliklerinden dolayı, Türk dilinin en temel kaynakları arasında olup her okunduğunda okuyucuya yeni bir söz söyleme ve keşif imkânı verecektir.

Kaynaklar

- [1] Türkçe Sözlük, 2005. *TDK Yayınları*, Ankara, s. 948.
- [2] ERGİN M., 2004. Türk Dil Bilgisi, *Bayrak Yayınları*, İstanbul, s. 377.
- [3] KORKMAZ Z., Gramer Terimleri Sözlüğü, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 82.
- [4] EKER S., 2005. Çağdaş Türk Dili, *Grafiker Yayınları*, Ankara, s. 469.
- [5] AĞAKAY M. A., 1954. Türkçede Kelime Koşmaları, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, s. 98.
- [6] AĞAKAY M. A., 1954. Türkçede Kelime Koşmaları, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, s. 97-104.
- [7] ERGİN M., 2004. Türk Dil Bilgisi, *Bayrak Yayınları*, İstanbul, s. 377-379.
- [8] BİLGEĞİL M. K., 2009. Türkçe Dil Bilgisi, *Salkım Söğüt Yayınevi*, Erzurum, s. 161.
- [9] HATİBOĞLU A. N., 2005. Türk Dili Dersleri, *Akademi Kitabevi*, Ankara, s. 187-188.
- [10] KARAHAN L., 2009. Türkçede Söz Dizimi, *Akçağ Yayınları*, Ankara, s. 60-62.
- [11] ERGİN M., 2004. Türk Dil Bilgisi, *Bayrak Yayınları*, İstanbul, s. 379.
- [12] HATİBOĞLU V., 1981. Türk Dilinde İkileme, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 18.
- [13] ÜSTÜNOVA K., 1998. Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler, *Alfa Yayınları*, İstanbul, s. 152.
- [14] TEZCAN S., BOESCHOTEN H., 2006. Dede Korkut Oğuznameleri, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, s. 195-286.
- [15] TEZCAN S., BOESCHOTEN H., 2006. Dede Korkut Oğuznameleri, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, s. 244.
- [16] TEZCAN S., BOESCHOTEN H., 2006. Dede Korkut Oğuznameleri, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, s. 243.
- [17] TEZCAN S., BOESCHOTEN H., 2006. Dede Korkut Oğuznameleri, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, s. 246.
- [18] TEZCAN S., BOESCHOTEN H., 2006. Dede Korkut Oğuznameleri, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, s. 236.
- [19] TEZCAN S., BOESCHOTEN H., 2006. Dede Korkut Oğuznameleri, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, s. 262.
- [20] TEZCAN S., BOESCHOTEN H., 2006. Dede Korkut Oğuznameleri, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, s. 223..
- [21] TEZCAN S., BOESCHOTEN H., 2006. Dede Korkut Oğuznameleri, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, s. 208.
- [22] TEZCAN S., BOESCHOTEN H., 2006. Dede Korkut Oğuznameleri, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, s. 216.
- [23] GÖKYAY O. Ş., 2006. Dedem Korkudun Kitabı, *Kabalıcı Yayınevi*, İstanbul, s. 395.
- [24] ERGİN M., 2009. Dede Korkut Kitabı - 2 (İndeks - Gramer), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 258.

- [25] GÜLENSOY T., 2011. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (O-Z), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 275.
- [26] DİLÇİN C. (Düzenleyen), 2009. Yeni Tarama Sözlüğü, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 247.
- [27] DİLÇİN C. (Düzenleyen), 2009. Yeni Tarama Sözlüğü, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 247.
- [28] KAÇALIN M. S. 2006. Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi, *Kitabevi Yayınları*, İstanbul, s. 330.
- [29] DİLÇİN C. (Düzenleyen), 2009. Yeni Tarama Sözlüğü, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 80.
- [30] DİLÇİN C. (Düzenleyen), 2009. Yeni Tarama Sözlüğü, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 23.
- [31] ANDREAS T., 2011. Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (A-E), *Simurg Yayıncılık*, İstanbul-Wien, s. 185.
- [32] GÖKYAY O. Ş., 2006. Dedem Korkudun Kitabı, *Kabalıcı Yayınevi*, İstanbul, s. 213.
- [33] DİLÇİN C. (Düzenleyen), 2009. Yeni Tarama Sözlüğü, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 19.
- [34] TEZCAN S., 2001. Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, s. 400.
- [35] GÖKYAY O. Ş., 2006. Dedem Korkudun Kitabı, *Kabalıcı Yayınevi*, İstanbul, s. 214.
- [36] ERGİN M., 2009. Dede Korkut Kitabı - 2 (İndeks - Gramer), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 18.
- [37] ÖZÇELİK S., 2005. Dede Korkut (Araştırmalar, Notlar / Dizin /Metin), *Gazi Kitabevi*, Ankara, s. 306.
- [38] TEZCAN S., 2001. Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, s. 418.
- [39] ATALAY B. (Çeviren), 2006. Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 500.
- [40] GÜLENSOY T., 2011. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (O-Z), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 745.
- [41]] GÖKYAY O. Ş., 2006. Dedem Korkudun Kitabı, *Kabalıcı Yayınevi*, İstanbul, s. 216.
- [42] <http://www.tdk.gov.tr> (Büyük Türkçe Sözlük)
- [43] EYUBOĞLU İ. Z., 2004. Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, Sosyal Yayınlar, İstanbul, S. 322.
- [44] <http://www.tdk.gov.tr> (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü)
- [45] TEZCAN S., 2001. Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, s. 420.
- [46] <http://www.tdk.gov.tr> (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü)
- [47] ATALAY B. (Çeviren), 2006. Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 598.
- [48] GÜLENSOY T., 2011. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (O-Z), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 879.

- [49] ERGİN M., 2009. Dede Korkut Kitabı - 2 (İndeks - Gramer), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 322.
- [50] GÖKYAY O. Ş., 2006. Dedem Korkudun Kitabı, *Kabalcı Yayınevi*, İstanbul, s. 441.
- [51] ATALAY B. (Çeviren), 2006. Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 753.
- [52] GÜLENSOY T., 2011. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (O-Z), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 1074.
- [53] GÜLENSOY T., 2011. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (O-Z), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 1073.
- [54] ERGİN M., 2009. Dede Korkut Kitabı - 2 (İndeks - Gramer), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 45.
- [55] <http://www.tdk.gov.tr> (Güncel Türkçe Sözlük)
- [56] GÜLENSOY T., 2011. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (A-N), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 564.
- [57] DİLÇİN C. (Düzenleyen), 2009. Yeni Tarama Sözlüğü, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 139.
- [58] ATALAY B. (Çeviren), 2006. Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 266.
- [59] GÜLENSOY T., 2011. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (A-N), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 463.
- [60] EREN H., , 1999. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, *Bizim Büro Basımevi*, Ankara, s. 211.
- [61] DİLÇİN C. (Düzenleyen), 2009. Yeni Tarama Sözlüğü, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 198.
- [62] ATALAY B. (Çeviren), 2006. Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 514.
- [63] TEZCAN S., 2001. Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, s. 413.
- [64] <http://www.tdk.gov.tr> (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü)
- [65] GÜLENSOY T., 2011. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (O-Z), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 990.
- [66] ERGİN M., 2009. Dede Korkut Kitabı - 2 (İndeks - Gramer), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 77.
- [67]] DİLÇİN C. (Düzenleyen), 2009. Yeni Tarama Sözlüğü, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 111.
- [68] DİLÇİN C. (Düzenleyen), 2009. Yeni Tarama Sözlüğü, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 111.
- [69] ATALAY B. (Çeviren), 2006. Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 368.
- [70] ERGİN M., 2009. Dede Korkut Kitabı - 2 (İndeks - Gramer), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 221.

- [71] DİLÇİN C. (Düzenleyen), 2009. Yeni Tarama Sözlüğü, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 165.
- [72]] GÖKYAY O. Ş., 2006. Dedem Korkudun Kitabı, *Kabalıcı Yayınevi*, İstanbul, s. 367.
- [73] DİLÇİN C. (Düzenleyen), 2009. Yeni Tarama Sözlüğü, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 255.
- [74] ATALAY B. (Çeviren), 2006. Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 774.
- [75] GÜLENSOY T., 2011. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (O-Z), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 1109.

